

Джерела та література:

1. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919 / Народний комісаріат юстиції. К.: Печатня С. П. Яковлева, 1919. 580 с.
2. ДАВіО, ф. Р-207. Оп. № 6. Спр. 107.
3. Збірник узаконень та розпоряджень Всеукраїнського революційного комітету за 1919-1290 роки / Рада Народних Комісарів, Народний комісаріат юстиції. Харків: Шоста радянська друкарня, 1921. 790 с.
4. Григорчук П. С., Сергійчук С. Л. Взаємодія революційних трибуналів та надзвичайних комісій в Україні 1918-1922 рр. (на матеріалах Поділля). // Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії. Луганськ, 2001. С. 189-194.
5. Малигін А. Репресії 1919–1923, 1937–1947 років на Поділлі // Політичні репресії на Поділлі в ХХ столітті: мат. міжнар. наук.практ. конф. Вінниця, 23–24 лист. 2001 р. / Редкол.: А. Т. Давидюк, П. М. Кравченко, В. П. Лациба. Вінниця: Велес, 2002. С. 112-116.
6. Чуваков О. Кримінальне право в Україні (1917-1922 рр.): дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеський національний ун-т ім. І. І. Мечникова. Економіко-правовий факультет. Одеса, 2003. 195 арк.
7. Зінченко А. Л. Нариси історії Подільського селянства: 1917 – 1930 рр. Вінниця: Державна картографічна фабрика, 2008. 344 с.
8. ДАВіО, ф. Р-207. Оп. № 2. Спр 58.
9. ЦДАВО, ф. 8. Оп. № 1. Спр 598.
10. Завальнюк, Костянтин Вікторович. Провісники волі: повстанський рух на Поділлі у персоналіях (20-і роки ХХ ст.). Літин: Літинська райдрукарня, 2005. 351 с.
11. Репресії проти учасників антибільшовицького руху в Україні (1917–1925 рр.). Анотований покажчик архівних кримінальних справ «Основного» фонду архівів тимчасового зберігання регіональних органів СБУ. / Упоряд. В. М. Василенко. Харків: ТОВ «Видавництво права людини», 2015. 232 с.
12. Голод 1921–1923 років в Україні: Збірник документів і матеріалів. / Упоряд.: О. М. Мовчан, А. П. Огінська, Л. В. Яковлева; Відп. ред. С. В. Кульчицький // АН України, Інститут історії України та ін. К.: Наукова думка, 1993. 240 с.
13. Пролетарская правда (ежедн. Газета киевского губкома и губпросвета). 5 октября 1922. № 225 (338).
14. ЦДАВО, ф. 8, оп. № 1, спр. 848.
15. ДАВіО, ф. Р-207, оп, № 3, спр. 67.

Олександр Криворучко

ОРГАНИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ПРО ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ПОДІЛЛЯ 1920-Х РР.

У статті висвітлено характеристику політичних настроїв представників інтелігенції органами радянської влади на Поділлі, працівниками місцевих осередків КП(б)У та службовцями репресивних органів впродовж 1920-х рр., проаналізовано зміни у відношеннях

подільської інтелігенції та радянських владних органів залежно від внутрішніх і зовнішньополітичних факторів.

Ключові слова: УСРР, Поділля, органи радянської влади, політичні настрої, інтелігенція.

Відношення представників радянської влади до української інтелігенції впродовж 1920-х років були динамічними. На їх стан впливали різні внутрішні і зовнішньополітичні фактори.

Перші роки радянської влади характеризувалися масштабними репресіями проти учительства, якого звинувачували у підтримці «ворожих елементів» і «саботажі політики партії». Наприклад, делегати З'їзду працівників освіти і культури Кам'янецького повіту (травень 1921 р.) констатували, що велика кількість освітян була «безпідставно» заарештована і піддана репресіям [1, с. 157].

На засіданні VIII Подільської губернської конференції КП(б)У, що проходила 2-5 липня 1922 р. у доповіді «Про нашу політику на селі» прямо вказувалося, що «все селянство знаходиться під повним впливом петлюрівського вчительства» [2, арк. 43]. Звідси а робиться висновок: «Якщо наша сільська молодь буде вивчати Жовтневу революцію за підручниками Грушевського, під впливом петлюрівського вчительства, то звісно із цієї молоді будівників радянської влади ми не отримаємо» [2, арк. 45].

Політичними опонентами подільської інтелігенції передовсім виступали місцеві члени більшовицької партії. У доповіді «Про внутрішньопартійні завдання організації» VIII Подільській губернській конференції КП(б)У прямо вказано, що «подібно визнати, що наша Подільська організація являє собою організацію не місцевого походження» [2, арк. 52]. На Поділлі із загальної кількості членів КП(б)У (за одними даними, 3268 чол. [2, арк. 52], за іншими – «чотири тисячі з лишком» [2, арк. 54] вихідці із робітників складали понад 50%. Тому більшовицьке керівництво змушене було визнати, що «комуністичні сили» на Поділлі формуються не «із місцевого елемента» [2, арк. 52].

Характеризуючи освітній рівень цих «опонентів» губернська конференція КП(б)У змушена була визнати, що «величезна більшість слухачів партшкіл малограмотні» [2, арк.70].

Негативна оцінка представниками радянської влади діяльності подільського учительства містилася й у стенограмі засідань IX Подільської губернської конференції КП(б)У (16-21.03. 1923 р.), де констатувалося, що «вчительство знаходилося у ворожому нам таборі...це петлюрівці» [3, арк. 23].

Ці політичні звинувачення, висунуті на адресу подільського сільського учительства представниками місцевих більшовицьких організацій, зрозумілі, якщо проаналізувати ряд положень, що характеризують делегатський склад партійних конференцій.

Наприклад, всіх зареєстрованих делегатів IX Подільської губернської конференції КП(б)У було 121 чол. За національним складом українці становили 30 чол., росіяни – 44 чол., євреї – 31 чол., поляки – 3 чол., німці – 2 чол., білоруси – 5 чол., інших національностей – 6 чол. За соціальним походженням: із робітників – 72 чол., селян – 16 чол.,

службовців – 33 чол. 2 чол. мали вищу освіту, 37 чол. – середню, 11 чол. – нищу, 71 чол. – домашню. За заняттями: працювали біля верстата 3 чол. (1 з них позначений як «відповідальний працівник»), партійні працівники – 81 чол., радянські службовці – 36 чол. та 1 кооператор [3, арк. 115].

Ці дані свідчать, що основні напрямки більшовицької політики в краї якщо не визначали, то схвалювали малограмотні партійні і радянські функціонери, яких майже нічого не пов'язувало з українським селом.

В тогочасних документах міститься чимало підтверджень про дуалістичне сприйняття учительства партійними нуменклатурниками через призму протиставлення міста селу. Варто зазначити, що характеристики відзначаються суперечливим характером і непослідовністю. Наприклад, у протоколі засідання IV Пленуму Вінницького Орккомітету КП(б)У (серпень 1923 р.) міститься таке твердження: «Вважати необхідним роботу серед учительства проводити як першочергову і важливу. Мається на увазі роздвоєння серед учительства на сільських і міських при чому перший (контингент сільський) є таким, що найбільш піддається політ обробці, до другого відноситься склад учительства найбільш консервативний, що не піддається цій обробці» [4, арк. 4].

А у доповіді представника ЦК КП(б)У В. Затонського на X Подільській губернській конференції КП(б)У (1924 р.) зазначалося: «культурне життя фактично сконцентровано в місті...вся наша обслуговуюча апарати інтелігенція являється російською,...всі професори, всі учителі середніх шкіл – росіяни,...робітничий клас теж саме себе почуває російським,...партія у нас у величезній більшості, якщо не російська в цілому, то російська по мові, по культурі» [4, арк. 9].

Значне місце в діяльності органів ДПУ займали перевірки лояльності інтелігентських кадрів до радянської влади. На початок осені 1923 р. спец перевірку було завершено. Згідно доповідей ДПУ кількість «неблагонадійних» серед педагогів становила 7,8%, юристів – 5,8%, лікарів – 14,9%, інженерів – 33,8%, техніків – 47,9% [5, арк. 36, 46].

На нашу думку, значний відсоток осіб серед окремих груп (лікарі, інженери, техніки), які ДПУ характеризувало як «не благодійних», пояснюється тим, що серед них було більше спеціалістів з дореволюційним стажем, так званих, «спеців». А до категорій учителі і юристи потрапили не лише учителі, адвокати, а й радянські чиновники, що працювали у цих сферах.

У доповідях органів ДПУ наводяться конкретні приклади «ворожої» діяльності «спеців». Так працівниками спецслужби у 1923 р. в Кам'янецькій окрузі було викрито «контрреволюційну організацію» «Синдикат», до складу якої зокрема входили інженери, що критикували дії радянської влади та пов'язували покращення ситуації в державі із політичними змінами та допомогою «західноєвропейського капіталу» [6, с. 270].

Для проведення відповідних перевірок створювалася комісія, до якої входили представники окрвиконкому, окрпрофбюро, окрвідділу ДПУ, РСР па рбземлісу, земвідділу. На яких фактах базувалися висновки

подібних комісій можна скласти уяву хоча б на основі перевірки Гайсинських технічної і педагогічної шкіл, що здійснювалася в червні 1923 р.

Так, у протоколі бюро Гайсинського Окркома КП(б)У від 15.06.1923 р. за підсумками перевірки згаданих закладів наголошувалося на «незадовільному» з поглядів влади кадровому складі медпрацівників і учнівській масі технічної школи: «Соціальний склад учительського персоналу: дітей священників -7, лікарів – 2, селян – 3, торгівців – 1. За освітою: 11 з вищою освітою, 6 із середньою. Взагалі це люди – футлярі, старої школи». А у висновках комісії зазначено: «Учительський персонал складається з попів-дворян, всі теоретики, практиків не має, сам склад техшколи нікуди не годиться, більша частина кунацький елемент, робітників дуже мало, інші діти ремісників і торгівців». Пропоноване рішення – «Школу закрити».

У характеристиці стану справ у медшколі (реорганізованій у педкурси) зазначалося, що серед учительського персоналу за походженням із духовенства 8 чол., із селян – 3, службовців – 3. За освітою: з вищою – 9 чол., середньою – 5. За соціальним походженням учні переважно із селян (67%), із робітників (7%). Щодо поглядів учителів, у порівнянні з педколективом техшколи, зазначено: «Політфізіономія учителів дещо благополучніше. Це елемент, який піддається пролетарській кристалізації». Пропоноване рішення: «У відношенні педкурсів визнати необхідним змінити склад лекторів і після канікул створити комісію, яка перевірить слухачів, викинувши неугодний елемент» [7, арк.5].

Подібна практика «спец перевірок» на предмет лояльності інтелігенції до заходів радянської влади і політичних оцінок її діяльності зберігалася впродовж всього періоду 1920-х рр. Як оцінювали роботу педагогів і чого чекали від неї представники нової влади чітко ілюструє доповідна начальника Вінницького відділу ДПУ інспектору Окрнаросвіти і секретарю Окрпарткому «Короткий зміст: Про школи з ліквідації неписьменності в м. Вінниця (лютий 1928 р.)». Окрім загального аналізу діяльності міських лік пунктів (23 школи) в ній, зокрема, дається така характеристика роботи «учителів-ліквідаторів»: «Із 20 ліквідаторів-учителів є повністю напридатних чоловік 10, так як у тих випадках, коли за програмою потрібно в порядку комплексу проробляти питання – індустріалізації, чи про профспілки, партію, диктатуру пролетаріату, то ці ліквідатори, будучи повністю неосвіченими (в політичному розумінні), залишають ці питання в стороні і займаються в цей час математикою, письмом і т.п. Іншими словами ці школи вихолощені, політичний матеріал (основна база) опускається, і по-суті справи вони перетворені в школи грамоти, замість того, щоби бути політико-просвітницькими і політико-виховними в повному значенні цього слова» [8, арк. 12].

Це ще раз підтверджує, що для нової влади головним в діяльності освітянської інтелігенції був агітаційно-пропагандистський напрямок, а не культурно-освітній.

Радянська влада активно залучала учительство до агітаційної роботи, проведення різних політичних кампаній, зокрема, антирелігійної пропаганди. У матеріалах X Подільської губернської

конференції КП(б) (6-7. 05.1924 р.) представників сільської інтелігенції (агрономів, учителів, лікарів) згадано як «найбільш близькі елементи» для радянської влади [4, арк. 45-46].

Та чимало сільського учительства не виявляло лояльності до більшовиків. Секретар Подільського Губкому КП(б) У в жовтні 1923 р. змушений був визнати, що: «Серед інтелігенції є групи, які пробують себе активно проявити як вороги нашої політики. В ряді шкіл за спостереженнями ДПУ встановлені групи шовіністично настроєних, саботуючи заходи радянської влади, що заступають проти комсомолу та його організацій» [6, с. 269].

Ось як характеризувалася позиція цієї частини інтелігенції на VIII Всеукраїнській конференції КП(б)У (травень 1924 р.) у відозві до Української радянської інтелігенції і радянської громадськості: «Залишається у різних завулках України пасивна їхня братія, яка заховавши у найдальших глибинах своєї душі схильність до класової вигідної для неї ідеології українського фашизму, не втрачає своїх сподівань на їх втілення і вичікує» [9, с.81].

Слід наголосити, що з плином років представники радянської влади продовжували підозріло, а часом – вороже, ставитися до інтелігенції, зокрема учительства. Так, у інформаційній записці керівника Тульчинського окрввідділу ДПУ УСРР секретарю Тульчинського окружного КП(б)У про настрої інтелігенції округу за період з 1 жовтня 1927 р. до жовтня 1928 р. зазначалося: «Основну масу інтелігенції Тульчинського округу являє вчительство, яке, як і всю інтелігенцію, потрібно розбити на три різні групи: перша – лояльна до Радвлади, яку складають в більшості вихідці із селянського середовища – вчителі радянської формації... Друга група – зміновіхівці – малозначна, сюди ж можна віднести й нестійке вчительство, настрої якого змінюються відповідно до обставин. Третя група – антирадянська частина вчительства, в більшості складається із дореволюційного вчительства, негативно відноситься до шкільних реформ, вороже налаштована, з шовіністичними проявами і т.п.» [10, с. 67].

Слушним є твердження Г. Касьянова, що упереджене ставлення радянської влади до інтелігенції було спричинене тим, що більшовики вбачали в останній свого потенційно небезпечного ідеологічного супротивника [11, с. 269].

Таким чином, відношення представників радянської влади до української інтелігенції впродовж 1920-х років змінювалися в залежності від різних внутрішніх і зовнішньополітичних факторів від засудження та переслідування до намагання приборкати та адаптувати до умов, спричинених, так званим, соціалістичним будівництвом.

Джерела та література:

1. Ніколіна І.І. Вчительство Поділля у 1920 - 30-х рр. ХХ ст. // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження: Матеріали ХХ Вінниц. Наук. Іст.-краєзн. Конф. 27-28 жовтня 2005 р. Вінниця, 2005. С. 155-161.
2. ДАВіНО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 1683. Держархів Вінницької області (далі ДАВіНО). Ф. П-1.

3. ДАВіНО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 3.
4. ДАВіНО. Ф. П-29. Оп.1. Спр.5
5. ДАВіНО. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 57.
6. Стадник О.О. Інтелігенція Поділля в роки непу // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 8. Серія: Історія: Збірник наукових праць. Вінниця, 2004. С. 268-271.
7. ДАВіНО. Ф. П-30. Оп.1. Спр.5.
8. ДАВіНО. Ф. Ф. П-29. Оп.1. Спр.373.
9. Червоний шлях. 1924. №4-6.
10. Настрої та поведінка населення Поділля в умовах сталінської революції «згори». 1928–1940. Збірник документів та матеріалів / Авт. вступ.: В. Васильєв, Р. Подкур; упоряд.: Р. Подкур, В. Васильєв, П. Кравченко, В. Петренко. К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. 528 с.
11. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. Київ: Глобус, Вік; Едмонтон: Канад. Ін-т Укр. Студій Альберт. Ун-ту, 1992. 176 с.

**Олег Мельничук,
Ярослав Федорчук**

БОРТЬБА ЗА ЗЕМЛЮ НА ПОДІЛЛІ В ПЕРІОД ВІЙСЬКОВОГО КОМУНІЗМУ

У статті на основі аналізу джерел та літератури висвітлено заходи більшовиків із проведення землевпорядкування на Поділлі в період військового комунізму.

Ключові слова: більшовики, землевпорядкування, землеустрій, Поділля, селяни.

Готуючись до захоплення влади в Російській імперії більшовики, передусім, намагалися заручитися підтримкою селянства – соціальної верстви, що складала більшість у тогочасному суспільстві. Для цього у більшовицькій пропаганді активно використовувались запозичені в есерів програмні положення про необхідність експропріації поміщицьких та церковних земель та безоплатного їх перерозподілу на користь селян. При цьому ніхто не зважав на те, що у більшовицькій доктрині суспільного розвитку не було місця селянам-власникам, які вважалися найнебезпечнішими ворогами соціалізму. А встановлення контролю над сільськогосподарським виробництвом, що давало б змогу безперешкодно вилучати продовольчі запаси для забезпечення життєдіяльності промислових міст та чисельної армії, планувалось здійснювати через створені колективні господарства. Особливо зручним для цього був регіон України, де на 1919 р. збереглися значні розміри поміщицьких землеволодінь.

Однак спроби здійснення тут аграрних перетворень за більшовицькою доктриною викликали масове невдоволення та протест селянства. Ворожість села була однією з головних причин поразки